

İmâmî Muhaddis Cemalüddîn Ahmed b. Tâvus'un Hadis Metodolojisine Bir Bakış*

Asma Asfaruddin¹

Çev. İbrahim Kutluay**

Giriş

Cemalüddîn Ahmed b. Mûsâ b. Cafer b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Tâvûs el-Alevî el-Hasenî el-Hillî (ö. 673/1274-5) VII/XIII. yüzyılda merkezî Irak'ta bulunan Hille şehrinde olup, meşhur et-Tâvûs neslinden Şii bir kelamcıdır.² Biyografisini yazanlara göre, onun seksen küsur kitabı arasında *Binâü'l-makâleti'l-Fâtımiyye* (veya *Aleviyye*) *fi nakdi'r-risâleti'l-Usmâniyye*³ adlı çalışması da bulunmaktadır. Kitabın başlığında da ifade edildiği gibi, bu eser polemik türünde olup IX. yüzyılın meşhur edibi Amr b. Bahr el-Câhız tarafından telif edilmiş olan *Risâletü'l-Usmâniyye*'yi tekzip etmek için kaleme alınmıştır. *Binâü'l-makâle*'de İbn Tâvûs, Câhız'ın hadis tenkidi usulünü zayıflatmak için onu eleştirir ve neticede kendi hadis tenkidi usulünü açıklar. Bu sebeple söz konusu kitap, bize onun kendine mahsus hadis metodolojisini tesbit edebilme imkânı verir.

* Bu makale "An Insight into the Hadîth Methodology of Jamâl al-Dîn Ahmad b. Tâvûs" adıyla Der İslam , Volume 72 (1) de Gruyter – Jan 1, 1995'te yayımlanmıştır.

1 Burada, Profesör Georg Krotkoff, Profesör Abdülaziz Sachedîna ve Profesör Devin Stewart'a bu makalenin ilk müsveddesi üzerindeki faydalı yorumlarından dolayı minnettarlığımı ifade etmek istiyorum.

** Yrd. Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

2 İbn Tâvûs hakkında daha fazla biyografik bilgi için bk. el-Hasan b. Ali Dâvûd el-Hillî, *Kitâbü'r-ricâl* (Tahran, 1342/1963-4), s. 45-47; İbn Zühre, *Gâyetü'l-iktisâr* (Necef, 1382/1963), s. 57; İbn İnâbe, *Umdetü't-tâlib fi ensâb-i Al-i Ebi Tâlib* (ed. Nizâr Rîzâ) Beyrut, 1390, s. 156-57; Mir Mustafa et-Tefrişi, *Nakdû'r Ricâl*, Kum, t.y., s. 35; el-Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil fi terâcîmi ulemâ cebel 'âmil*, 2 c. Necef, 1385/1965, II, 29-30; Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâriü'l-envâr*, 110 c. Tahran 1956/1983, I, 147-48; Abdullah Efendî, *Riyâzu'l-ulemâ ve hiyâdu'l-fudalâ*, 6 c. (Kum 1401/1981), I, 73-77; Yusuf el-Bahrânî, *Lü'lüetü'l-bahreyn fi'l-icâzeti ve terâcîmi ricâlî'l-hadis* (Necef, 1386/1966), s. 243-45; Muhammed Bâkir el-Havansârî, *Ravdâtü'l-cemmât fi ahvâlî'l-ulemâ ve's-sâdât*, 8.c. (Tahran, 1382/1962), I, 148-53; Abbâs el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, 3 c. Necef, 1376/1956, I, 334-45; Muhsin el-Emîn, *A'yanü's-Şîa*, 56 c. Beyrut, 1960-63, X, 182-83.

3 İbn Tâvûs'un *Binâü'l-Makâle*'si üzerine aşağıdaki tahlil ve yorumumda, hem Kum 1411/1990 (ed. Ali el-Adnânî el-Gureyfi) hem de Amman 1985 (ed. İbrahim es-Semerrai) baskılarını kullandım. Ayrıca Tahran ve Bağdat yazma nüshalarının mikrofilimlerini elde edip onlardan da istifade ettim.

İbn Tâvûs'un Hadis Metodolojisi

Hadis tenkidinin gelişmesinde ve hadislerin sınıflandırılmasında İbn Tâvûs'un önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu sebeple onun, Şîî hadis ilminde benzersiz bir mevki vardır. Talebesi Allâme el-Hillî diye bilinen Hasan b. Yusuf Mutahhar el-Hillî'ye (ö. 726/1325) göre, İbn Tâvûs "hadisler için yeni bir terminoloji ihdas etmiş ve onun hadis tasnif metodu İmâmî fıkında geniş bir şekilde kullanılmıştır.⁴ İbn Tâvûs'un "hadisleri sınıflandırma sistemi"ni takip ederek İmâmîyeye Şîası, hadisleri dört ana kategori hâlinde⁵ (bunlardan üçü, hem Sünnî hem de Şîî hadis tenkidinde müsterekler)⁶ gruplandırması, isnad (rivayet zinciri) analizi-ne dayanır. Buna göre:

- 4 *Ayân*, X, 181; Hasan es-Sadr, *Tesîsü'l-Şîa li ulûmî'l-İslâm* (Tahran t.y.) s. 270; Hüseyin Müderrisi, *An Introduction to Shi' Law* (London 1984), s. 48 ve no: 2. Son zamanlarda Allâme Hillî'nin bu tasnif metodunu icat edip hadisin dört çeşidinin olduğuna ilişkin terminolojiyi ürettiği müsterekler farzedilir. Meselâ krş. *Ravdât*, IV, 251; Wilferd Madelung, "Akhâriyya", *Encyclopedia of Islam*, ed. H. Gibb. 2. edit. EP, Leiden 1985, 1985-; I, 57; Etan Kohlberg, "Akbâriyya", *Encyclopedia Iranica*, edit. Ehsan Yarshater et. Al. (Leiden 1985-), I, 718; N. Calder, "Doubt and Prerogative: The Emergence of an Imâmî Shîi Theory of İjtihâd", *Studia Islamica*, 70 (1989), s. 67; Moajan Momen, *An Introduction to Shîi İslâm: The History and Doctrines of Twelver Shîism* (New Haven, Conn., 1985), s. 184-185. Batı'da yayımlanan bir çalışmada, bu tasnifin ilk olarak İbn Tâvûs tarafından yapıldığına ilk kez işaret etme onuru, Profesör Müderrisi'ye aittir.
  - 5 Bu hadis tasnifinden emvel Şîî âlimler hadisi, *sahih hadisler* (yani imamlara isnad edilenler) ve *zayıf hadisler* (yani imamlara isnad edilmemiş olanlar) şeklinde tasnif etmişlerdir. Temel olarak dört temel hadis mecmuasında (*Kütüb-i Erbaa*) yer alan hadisler sahih kabul edilirler. Bu dört kitapta yer almayanlar ise zayıf hadis diye değerlendirilir. Bu anlayış Ahbârîler'in hadis taksimatıdır. Ricâle dayalı hadis taksimi, daha sonra, Usûlîler arasında değerlendirilen âlimlerce benimsenmiştir.
  - 6 Bu örtüşmenin sebebi, İmâmîyeye Şîası hadis tenkidinin Sünnî metodolojiden ciddi şekilde etkilendiği olmasıdır. Diğerleri meyanında el-Hür el-Âmilî, çok önemli iki Şîî âlim Allâme el-Hillî ve Şehidü's-Sânî üzerine biyografik çalışmada, onların hem Sünnî hem de Şîî âlimlerden eğitim aldıklarını ifade etmiştir. (Allâme Hillî için bk. *Emelü'l-Âmil*, II, 81-85 ve Şehidü's-Sânî için bk. *Emelü'l-Âmil*, I, 85-91).
- İbn Tâvûs'un hadis metodolojisinin kaynaklarında açıkladığı Sünnî âlimlerden kendisinin ilim tedris ettiği açık değildir. Ancak pek muhtemeldir ki bunlardan ilim tedris etmiştir. Bununla beraber onun biyografisini yazanlar, sadece Şîî olarak bilinen hocalarının isimlerini zikrederler. Biz kardeşî Radiüddin Ali b. Mûsâ b. Tâvûs'un (ö. 664/1266) kendilerinden rivayette bulunduğu ve bunlarda Şîa için faydalar bulunduğunu savunduğu için İmâmî olmayan hocalardan da ilim tedris ettiğini biliyoruz. Bk. Etan Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work: Ibn Tâvûs and His Library* (E. J. Brill, 1992), s. 7. Bu hocalardan biri Sünnî muhaddis ve tarihçi İbn Neccâr el-Bağdâdî eş-Şafîî diye tanınan ve *Zeyli't-târihi Bağdâd*'ın müellifi Muhibüddin Muhammed b. Mahmûd'dür (ö. 643/1245). Bununla ilgili olarak bk. El², "İbn Najjâr", III, 896-97. Ahmed b. Tâvûs'un oğlu Giyâsüddin Abdülkerim, Sünnî hocalardan okumuştur. Bk. meselâ, *Riyâz*, III, 165; Bu uygulamaya karşı ideolojik bir önyargının olmadığı görülmektedir. İbn Tâvûs'ta benzer bir belgenin olmaması, onun üzerinde Sünnî tesirin açık olduğunu tesbit ettiğimiz için oldukça şaşırtıcıdır.

1) *Sahîh*: Sünnîler'in sahîh hadisi tanımına göre, güvenilirliğine itibarla şüphenin olmadığı bu tür hadis Hz. Peygamber'e atfedilmiş olmalı, son derece güvenilir olan erkek ya da kadın râviler tarafından *muttasıl* bir isnadla aktarılmış olmalıdır. İmâmî bakış açısına göre, [Hz. Peygamber'in yanı sıra] sahîh hadis, on iki imamdan birine de dayandırılmış olabilir; zira imamlar Hz. Peygamber gibi mâsumdurlar.⁷

Bu tür hadislerin isnad zinciri, inkıta olmaksızın Hz. Peygamber'in ashabından birine ulaşmalıdır. İmâmîyye Şîası'na göre rivayetin imamların ashâbından birine de dayanması Hz. Peygamber'in ashabına dayanması ile aynıdır.⁸ Sünnîlerin aradıkları şartta olduğu gibi, sahîh hadis râvileri cerh bakımından kusursuz ve sağlam olmalıdır.⁹

2. *Hasen*: Hem Sünnî hem de Şîî hadis ilminde, yukarıda izah edilen sahîh hadis derecesine yakın hadisler bulunmaktadır. Hasen hadisin sadece râvilerinde bazı kusurlar vardır.¹⁰

3. *Müvessak*: Bu tür hadis, sadece Şîî hadis ilminde bulunur. Müvessak, İmâmî olmayan râviler tarafından nakledilen hadistir. Müvessak hadisin metni, (İmâmîyye Şîası'nın benimsediği) sahîh hadis tanımına muhalif olabilir.¹¹ Genelde hasen ve müvessak rivayetler, güvenilir kabul edilir; zira onlar sahîh hadislerin bir derece altındadır.¹²

4. *Zayıf*: Hem Sünnî hem de Şîî hadis tenkidinde bir haber, mâsum bir otoriteye dayandırılmadığı zaman ya da güvenilirliği sorgulanabilir bir kaynağa dayandırıldığında yahut da isnadda inkıta olduğunda "zayıf ve güvenilirmez" diye değerlendirilir. Bu tür rivayetler, şer'î hükümleri oluşturmada geçerli sayılmazlar.¹³

7 Zeynüddin el-Âmilî eş-Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-bidâye fi ilmi'd-dirâye*, y.y., 1982 (?), s. 79.

8 İmamların ashâbı, bazı imamların hadislerini rivayet etmiş ve bunlar *el-Usulü'l-erba'umie* denilen yani "Dört yüz asıl veya temel" kitaplarda bir araya getirilmiştir. *Asıllar* ve onları rivayet eden imamların ashâbı hakkında daha fazla bilgi için bk. Etan Kohlberg, "Al-Usul al-'Arba'umia", *Jerusalem Studies in Arabic and İslâm*, 10 (1987), s. 128-66; ve M. Khodyar Mohebbi, "Les Principes Essentiels de la Theologie Chiite", *Studies in the History of Religions (Supplements to Numen)*, 22 (1972), s. 126-33.

9 Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-bidâye*, s. 88.

10 *EP*, III, 25; Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-bidâye*, s. 83.

11 Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-bidâye*, s. 86.

12 Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-bidâye*, s. 88; burada Şehidü's-Sâni hasen ve müvessak hadislerden "sahihinin iki kardeşi" diye bahseder.

13 el-Begavî, Ebû Muhammed b. el-Ferrâ, *Mişkâtü'l-mesâbil*, (çev. James Robson, 2. c. (Lahor, 1975), I, 10; Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-bidâye*, s. 88, 94.

Tam gelişmiş Şii hadis ilminde, rivayetler isnadının yapısına ve râvilerinin sayısına itibarla daha geniş olarak tahlil edilir. Bu kategorilerden çoğu, Safevî devleti sonrası dönemde İbn Tâvûs'un temel tasnif sistemine ilave edilmişlerdir.¹⁴ Bununla beraber, söz konusu bazı kategoriler hakkında *Binâü'l-makâle*'de hâlihazırda genel bir taslak çizilmiştir. Bunlar aşağıda yer alan prensiplerdir:

1. *Mürsel*: Sünnîler'in tanımlarına göre mürsel, "*tâbiûndan biri tarafından nakledilen rivayet*"tir. Yani tâbiûndan olan bir râvi, sahâbî olan râviyi atlayarak hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet eder. Bu sebeple bu tür hadisin isnadında tâbiûn ile Hz. Peygamber arasında bağlantı olan sahâbî zikredilmez.¹⁵ İmâmî bakış açısına göre, bu tür bir rivayet [mâsum] imamın ashâbından bir tâbiûne atfedilebilir. (*tâbiî musâhibi'l-imâm*).¹⁶ Bu bakımdan böyle rivayetler kusurlu sayılır.¹⁷

2. *Merfû*: Sünnîler'e göre, merfû doğrudan Hz. Peygamber'e yükseltilen ya da atfedilen rivayettir. Şii hadis ıstılahında merfu ise imamlardan birine de atfedilebilir. Rivayet, isnadında inkıta olsun veya olmasın, râvilerin adı açıkça zikredilsin ya da zikredilmeyip müphem bırakılsın merfu sayılır.¹⁸ Merfu bir hadis, *munkatı* olmayan bir isnada sahip olduğunda "*muttasıl merfu*" olarak bilinir (Sünnî terminolojide buna *müsned* de denir).

3. *Mütevâtir*: Gerek Sünnî gerekse Şiîler arasında mütevâtir hadis, her tabakada çok sayıda râvisi bulunan, hepsi de güvenilir râvilerden oluşan, geniş bir şekilde yaygınlaşmış olan ve yukarıda ifade edilen kusurlardan salim olarak bilinen rivayettir. Bir rivayetin mütevâtir olması için, isnadda ne kadar râvi olması gerektiği hususunda bir icma bulunmamaktadır. Pek az rivayet *lafzî mütevâtirdir*, diğer yandan lafzî mütevâtire nisbetle *mânevî mütevâtir* hadis sayısı daha fazladır.¹⁹ İbn

14 *A'yanü's-Şîa*, X, 181. Muhsin Emin bu dönemden "iki Meclis'i'nin dönemi" (*Zamânü'l-meclisiyyen*) diye söz eder. Bunlar Muhammed Takî el-Meclisî (ö. 1070/1659) ve büyük hadis mecmuası *Bihârü'l-envâr*'in müellifi olan meşhur oğlu Muhammed Bâkır Meclisî'dir (ö. 1110/1699); ayrıca bk. Momen, *Introduction to Shi'i Islam*, s. 114-19.

15 *EF*, III, 26.

16 Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-Bidâye*, s. 139.

17 Bk. İleride İbn Tâvûs'un mürsel hadis ve delil olmaya elverişliliği ile ilgili bilgi verilecektir.

18 Şehidü's-Sâni, *Şerhü'l-bidâye*, s. 100; *EF*, III, 25.

19 Mütevâtir ile ilgili makale için bk. "Mütevâtir" *EF*, VII, 781.

Tâvûs, mütevâtir hadislerin polemik türü tartışmalarda en iyi delilleri oluşturduğunu düşünür.

4. *Vâhid* (çoğulu âhâd): Bu tür rivayet, mütevâtir hadisin zıddına tek bir râvi tarafından rivayet edilmiştir. Ayrırım, bazen tek bir râvi tarafından nakledilen bir rivayet ile (o haberü'l-vâhid diye adlandırıldığında) bir haberi mütevâtir yapan râvi adedi (kabaca iki ila beş kişi) kadar olmasa da, birden fazla râvi tarafından nakledilen rivayet arasındadır. Bu tür hadise *haber-i âhâd* denir.²⁰ Genelde istilâhlar oldukça değişken olarak kullanılır. İbn Tâvûs, âhâd hadisi, polemik bir delil olarak kullanımı itibarıyla görüşünü gayet açık bir şekilde ifade eder. Bu husus ilerde ele alınacaktır.

5. *Makbûl*: Sünnî İslâm'da sahih ve hasen hadis şartlarını taşıdığı için kabul edilebilir diye düşünülen hadisler vardır.²¹ Şehîdüs-Sânî bu tür hadislerin yukarıda zikredilen dört hadis nev'inden yani sahihten zayıfa kadar değişen bir kategoride olabileceğini ifade eder. Zayıf rivayetler noktasında, sahâbenin bir hadisin metnini onayladıkları ve onunla amel ettikleri biliniyorsa bu takdirde böyle bir hadis makbul sayılır.²² İbn Tâvûs'a göre, "Tâir hadisi" polemik amaçlar için makbul bir rivayet olarak değerlendirilebilir.²³

İbn Tâvûs'tan sonra, talebesi Allâme el-Hillî geniş bir biçimde fikhî eserlerinde makbul hadisi, hadisleri dörtlü bir taksim sistemine ekledi; ancak Ahbârîler'in sert bir şekilde muhalefetiyle karşılaştı.²⁴ Bazı

20 Haber-i vâhid ile ilgili makale için bk. "Khabar al-Wâhid" *EF*, IV, 896; ayrıca bk. Hossein Modarresi, *Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi'ite Islam* (Princeton, 1993), s. 127 vd. Zaman içinde mütevâtir ve âhâd hadis terimlerinin nasıl geliştiği ile ilgili tartışmalar için bk. aynı yer.

21 *EF*, III, 26.

22 Şehîdüs-Sânî, *Şerhü'l-bidâye*, s. 133-34. İbn Tâvûs tarafından geliştirilen yukarıdaki sınıflandırmaya *Shorter Islamic Shi'ite Encyclopedia*, ed. Hasan el-Emin (Beyrut 1969), s. 202-3'de daha fazla ilavelerle özetlenmiştir.

23 Aşağıya bakınız.

24 Bu yeni hadis sisteminin en etkili muhaliflerinden biri Muhammed Emin b. Muhammed Şerif el-Ahbârî el-Esterebâdî'dir (ö. 1036/1627). O, müteahhirün dönemi Ahbârîliğinin kurucusu ve *el-Fevâidü'l-medeniyye* isimli kitabın müellifi olarak bilinir (bk. *Ravdat*, I, 308-36). Esterebâdî, (kendilerinden müteahhirün diye bahsettiği) Rasyonalist/Akılçılar tarafından yapılan dörtlü hadis taksimini tenkit etmiştir. Söz konusu Akılçılar Allâme el-Hillî, Şehîdül-Evvel (ö. 786/1384), Şehîdüs-Sânî (ö. 965/1558), Şehîdüs-Sânî'nin oğlu Hasan b. Zeynüddin el-Âmilî (ö. 1011/1602), Şeyh Bahâüddin el-Âmilî'dir (ö. 1030/1621). Bk. *Ravdat*, I, 313; "Akhbârîya", *Encyclopedia Iranica*, I, 717. Bu dörtlü hadis taksimi sistemini başlatan kimse (Esterebâdî tarafından İbn Tâvûs olarak

Ahbâriler bu icadı nefretle karşıladılar; o derece ki onlar dinin iki olayla tahrib edildiğini iddia ettiler: İlki bu yeni hadis taksiminin ortaya çıkması, ikincisi de Allâme el-Hillî'nin dünyaya gelmesidir.²⁵ Bununla birlikte, bu dörtlü taksim sistemi, söz konusu muhalefete rağmen çok popüler olarak varlığını sürdürdü.

İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* isimli eserinde, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin İslâm'daki konumunun üstünlüğünü ve onun Halife Ebû Bekir'den daha üstün niteliklerini gösteren rivayetleri geçerli kılmak için, hadis ilminin sözü edilen prensiplerini kullanır. O, Câhız'ın *Risâletü'l-Usmâniyye* adlı kitabında geliştirdiği polemik delillere ve Ebû Bekir'in halifelik iddiasının geçerli olduğunu göstermek için sunduğu hadislere dayalı delile karşı çıkar.

İbn Tâvûs, ilkin ve en önemlisi, râvilerin güvenilirliğini tesbit ve isnadın yapısı ile ilgilenir, yani isnad ister muntakı ister muttasıl olsun ve mütevâtir olduğu tesbit edilmiş bulunsun [esas olan öncelikle râvilerin *sika* olmasıdır]. İbn Tâvûs'a göre bu tür bir analiz, hadisin güvenilirliğini tesbit etmek ve onu polemik amaçlarla delil olarak kullanmak için zorunludur. Câhız'ın *Risâletü'l-Usmâniyye* adlı kitabında sunduğu delilleri çürütme hususunda İbn Tâvûs, hadislerin geçerliliğini tesis etmek için bu ka'î metodolojiden ayrılma yolunu benimser.

İbn Tâvûs dinî ilimlerde hadisin önemini vurgular. O, hadislerin iki faydalı maksada yaradığını ifade eder: Birincisi hadislerden hukukî prensipler elde etmektir; ikincisi, kişi kendi pozisyonunun geçerli olduğunu bu sayede kabul ettirmeye zorlamak için, bir kimsenin polemik bakımından muhalefine karşı hadisleri delil olarak kullanmaktır.²⁶ Râvi(leri) adalete sahip olduğunda ve hadis mütavâtir olduğunda böyle bir hadis, bu iki yönlü faydalı amaca hizmet edebilir.²⁷

bilinse de bu kesin değildir; çünkü o, önceki nesillerin (*kudemâ*) sözlerine aldırış etmemiştir. Bunun sebebi zihninin sadece mâsum imamların söz ve uygulamalarını ihtiva eden kitaplara muhalif olan el-Amme/Sünnilerin kitaplarına kendisini kaptırmış olmasındandır.

25 Bk. Muhammed el-Mehdi Bahrî'l-Ulûm et-Tabatabâi, *Ricâl (Fevâidü'r-ricâliyye* diye de bilinir) 4 c. (Necf 1965), II, 260; *Ayân*, X, 181.

26 Bu Arapçada daha kısa ve öz bir şekilde şöyle ifade edilir. *İnnâ'l- hâl fî rivâyetî ve'l-intifâi bihâ yenkasimu kısmeyni; ehadülümâ fimâ yerciu ilâ'l-binâi alyehâ ve's-sâni fimâ yerciu ila'l-ilzâmi bihâ* (İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 140; (Kum baskısı), s. 292.

27 *İbn Tâvûs, Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 140-41; (Kum baskısı), s. 292-93.

İbn Tâvûs hadis malzemesini münakaşa hususunda, hadisin kabul edilebilirliğini belirlemek için kesinlikle zorunlu görülen aşağıdaki ölçülere vurgu yapar:

1. Hadis râvilerinin güvenilirliği (*visâka*)

2. Hadisin rivayet yapısı

a. İsnadın muttasıl olması

b. Hadisin yaygın ve mütevâtir olması

Her iki şart da *Binâû'l-makâle*'den alınan örneklerle aşağıda gösterilecektir.

1. Hadis Râvilerinin Güvenilirliği:

Yukarıdaki iki kriterden en önemlisi hadis râvilerinin güvenilirliğidir.²⁸ İbn Tâvûs'a göre, makbul bir isnadı olan ve dahası yaygın ve mütevâtir olan rivayetle kişinin muhalifine karşı pozisyonunu desteklemesi yeterli değildir. Meseleyi daha yakından incelersek, bu tür bir hadisin isnadının, sıklığı münakaşalı bir râvinin ismini ihtiva ettiği görülür; [bu sebeple] böyle bir rivayet münakaşa amacıyla delil olarak kullanılamaz. Bunu olumlu olarak ifade etmek için İbn Tâvûs, sadece râvileri güvenilir ve doğru olan hadislerin polemik amaçlı kullanılmaya elverişli ve reddedilemez olduğunu ifade ederek bu kriterin önemini vurgular.²⁹

Meselâ Ebû Bekir b. Ebû Şeybe tarafından nakledilen Hz. Ebû

28 İbn Tâvûs, bazı hadis râvilerinin güvenilirliklerini değerlendirdiği bir ricâl kitabı telif etmiştir. *Hallû'l-işkâl fi ma'rifeti'ricâl* diye bilinen bu kitabı, daha sonra Keşî, *Ricâl*'ini (ki bu eser, günümüze, Şeyh et-Tûsî tarafından yeniden tertip edilmiş hâli olan *İhtiyâru marifeti'ricâl* diye ulaşmıştır) telif ederken model olarak almıştır. İbn Tâvûs söz konusu kitabını hicri 644 yılında toplamıştır. Bu, beş temel ricâl kitabı içinde yegâne özet bir ricâl kitabı olarak bilinir. Bunlar *Ricâlü'n-Necâşi*, *Ricâlü'l-Keşî*, *Ricâlü't-Tûsî*, *Fihrist-i Tûsî* ve *ricâlü İbn-i Gadâiri*'dir. Şehidü's-Sâni, İbn Tâvûs'un kendi el yazısıyla kaleme aldığı *Ricâl*'in bir nüshasını elde etmiştir. O, meşhur Şii âlim Bahâüddin el-Âmilî'nin babası Şeyh Hüseyin b. Abdüssamed'e (ö. 984/1576) verdiği icâzette bu durumu ifade etmiştir. Bu kitap zor şartlar içinde Şehidü's-Sâni'nin oğlu Sâhibü'l-Meâlim Hasan Zeynüddin el-Âmilî'ye (ö. 1011/1602) intikal etmiştir. Sâhibü'l-Meâlim Hasan Zeynüddin el-Âmilî onu yayımlamış ve ona günümüzde de aynı adla bilinen *et-Tahrirü't-Tâvûsî* adını vermiştir. bk. Aga Büzürg Tahrâni, *ez-Zerîa*, VII, 64-65; *et-Tahrirü't-Tâvûsî*'ye Hasan Zeynüddin el-Âmilî'nin giriş yazısı, ed. Muhammed Hasan Tarhîni (Beirut 1408/1988), s. 7-11; Aga Büzürg Tahrâni, *Musaffa'l-makâl fi musannifi ilmi'r-ricâl* (Beirut, 1408/1988), s. 71-72.

29 İbn Tâvûs, *Binâû'l-makâle* (Amman baskısı), s. 140-41; (Kum baskısı), s. 292-93.

Bekir'in ilk müslüman olduğuna dair hadis örneğinde İbn Tâvus, bu hadisin isnadını illetli bulur; dolayısıyla bu hadis geçersizdir. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe şöyle rivayet eder:

“Şeyhlerimizden biri bize Mücâlid'in Şa'bi'den, onun da İbn Abbas'tan rivayeti şeklinde nakletti. İbn Abbas'a insanlar arasında İslâm'ı kabul eden ilk kişinin kim olduğu soruldu. Bunun üzerine o 'Hassân b. Sâbit'in bunun Ebû Bekir olduğunu ifade eden sözünü işitmedin mi?' dedi.”³⁰

İbn Tâvus buna karşılık bahsi geçen hadisi zayıf olarak değerlendirdi; çünkü hadisin râvileri zayıftır. İsnadda kendisine atıfta bulunulan şeyhin kim olduğu belirsizdir ve İbn Hibbân (ö. 354/965)³¹ Mücâlid'i hafızası zayıf olması ve isnadları karıştırmaması, mürsel rivayetleri merfu olarak rivayet etmesi gibi sebeplerle zayıf kabul eder.³² Nihayet Ehl-i beyt'e karşı önyargılı olan râvi Şa'bi [Emevî halifesi] Abdülmelik'in arkadaşıydı ve beytül-mâl/hazineden zimmetine para geçirmişti.³³

Bu rivayete karşı, İbn İshâk > Abdülvâris b. Süfyan > Kâsım b. Asbâğ > Ahmed b. Zuhayr b. Hâris > Hasan b. Hammâd > Ebû Uvâna > Ebû Belh > Umar b. Meymûn > İbn Abbâs kanalıyla gelen rivayete göre

30 İbn Tâvus, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 153; (Kum baskısı), s. 318.

31 Bu, meşhur ricâl kitabı *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*'in müellifi, imam hâfiz Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtım et-Temîmî el-Bustî'dir. Ebû Hâtım et-Temîmî, çağdaşı olan diğer bir ricâl kitabı *el-Cerhu ve't-ta'dîl*'in müellifi Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtım Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî (ö. 327/938) ile karıştırmamalıdır. Bk. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, 9 c. (Leiden, 1967-1984, bundan böyle bu esere GAS diye işaret edilecektir), I, 178-179. *Binâü'l-Makâle*'nin muhakkıku es-Samarrâî'nin bu iki ismi karıştırdığı görülmektedir. Öyle ki o, *el-Cerhü ve't-Ta'dîl*'in müellifini İbn Hibbân diye göstermiştir. Bk. İbn Tâvus, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 124 n. 350. Neticcede bu yanlış onu iki muhaddisin isimlerini yanlış okumaya sevk etmiştir. Bk. aşağıda dipnot, 49.

32 Bu, Mücâlid b. Said b. Umeyr el-Hemdânî'dir (ö. 143 veya 144); bu râvi hakkında bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid, 3 c. (Halep, 1396/1976), I, 10-11.

33 İbn Tâvus, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 153; (Kum baskısı), s. 318-19. Ebû Amr Âmir İbn Şerâhîl -daha çok el-Şa'bi (ö. 103-10/721-8) diye bilinir- tâbiündandı. O, bir muhaddis, megâzî âlimi ve fakihî. Sahâbî İbn Mesud'dan hadis işittiği kabul edilirse de bu tartışmalıdır. O, kendisini Bizans imparatoruna özel temsilci olarak gönderen Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervân idaresi altında hizmette bulunmuştur. bk. GAS, I, 277; G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition: Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith* (Cambridge 1983), s. 59. *Kitâbü'l-istiâbâ*'da kaydedilen aşağıdaki anekdot, İbn Tâvus'un muhtemelen Şa'bi'nin Ehl-i beyt'e karşı düşmanlık içinde olduğunu göstergesi diye yorumlamasının bir örneği olarak aktarılabilir. İbn Abdülber aşağıdaki rivayette İsmail b. Ebû Hâlid'in şöyle dediğini aktarır: “Şabi'ye Muğire b. Şube'nin Allah'a yemin ederek 'Ali asla ictihadında hata etmemiştir.' dediğini söyledim. Bunun üzerine Şa'bi şöyle dedi: 'Muğire b. Şu'be kesinlikle abartmış.'” Bk. İbn Abdülber, *Kitâbü'l-istiâbâ fi ma'rifeti'l-ashâb*, 2. baskı, 2 c. (Haydarabad 1336/1908), II, 461.

İbn Abbâs şöyle demiştir: “Hz. Ali, Hatic'e'den sonra müslüman olanların ilkiydi.” Ebû Ömer (el-Mağribî),³⁴ bu rivayetin isnadını tahlil ederken, ilgili isnadın râvilerinden hiçbirisinin güvenilirlikleri hususunda herhangi bir kimse tarafından yapılmış bir ta'n olmadığını ifade etmiştir. Bu, Ebû Bekir'le ilgili yine İbn Abbas'a isnad edilen ve yukarıda zikredilen bir önceki hadise zıttır; ancak ilk hadisin isnadında güvenilir olmayan râviler bulunması onu zayıf hâle getirmiştir.

Hadis râvilerinin güvenilirliği o kadar önemli bir kriterdir ki, İbn Tâvûs sika râviler tarafından rivayet edilen haber-i vâhidin, birkaç râvinin sadece bir tâbiyye dayandığı- mürsel hadisten daha iyi bir kaynak olduğunu belirtir. Bu, bilhassa muhaliflere karşı delil getirme bakımından doğrudur.³⁵

İbn Tâvûs yukarıdaki yorumu “Tâir hadisi”ni müzakere ederken yapar. Bu hadise göre, bir gün Hz. Peygamber pişmiş kuş eti yemek üzere oturuyordu. Allah Teâlâ'ya kendisiyle bu yemeği paylaşacak insanlar içindeki en sevgili kulunu göndermesi için dua etti. Gelen kişi Hz. Ali idi.³⁶ Câhız, bu rivayeti güvenilir olmadığı için reddetmiştir; zira onu sadece bir kişi yani Enes b. Mâlik rivayet etmiştir. Bu sebeple Câhız'a göre tek başına bu rivayet delil olamaz. Dahası Câhız, Şia'nın Enes'in şahitliğini kabul etmediğini iddia eder; zira onlar, Enes'i müslüman saymazlar. Bu sebeple bu rivayet dikkate alınamaz.³⁷

İbn Tâvûs, Câhız'ı nebevî hadisler konusunda kasıtlı ve dikkatsiz konuşmakla suçlar; zira âlimler nezdinde bir kişinin naklettiği haber (*haber-i vâhid*) şâz olmadıkça delil kabul edilir.³⁸ Şia tarafından güvenilir bir râvi kabul edilmeyen Enes'e gelince, bu *Tâir hadisini* geçersiz yapmak ve Ali'yi gözden düşürmek için Câhız tarafından ileri sürülmüş

34 *Kitâbü'l-istiâb*'ın müellifi İbn Abdilber ismiyle daha fazla tanınır.

35 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 156; (Kum baskısı), s. 322-23. Bundan dolayı daha sonra, talebesi Allâme el-Hillî hukukî bir delil olarak (*ve hüve hucetün fiş-şeria*) haber-i vâhidin kabul edilebilirliğini tartışır. bk. *Mebâdii'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, (Necf 1970), s. 204.

36 Wensinck'e göre, bu rivayet Tirmizî tarafından (*Sünen "Menâkıb"* 20) tahrir edilmiştir. bk. *Concordance et indices de la tradition musulmane*, 14 c. 6 ciltte (Leiden 1936-1969), IV, 72.

37 Câhız, *el-Usmâniyye*, s. 150. Enes b. Mâlik'in içinde yer aldığı isnadların çoğalmasi ile ilgili özet bir açıklama için bk. G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 144-45.

38 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 156-57; (Kum baskısı), s. 322-23.

asılsız bir iddiadır.³⁹

Bu durumda İbn Tâvûs'un bu ifadesi, iddia ettiği pozisyona sadık bir şekilde hadis râvilerinin sika olmasının bir hadisin kabul edilebilirliğini belirlemede en üstün ölçü olmasıyla zıtlık içindedir. Bu, Şîa'da büyük bir değere sahip olan "tâir hadisi" itibarıyladır ve neticede onun geçerliliğini tesbit etmek önemlidir. İbn Tâvûs Enes b. Mâlik'in Şîa dışındaki ikircikli konumu ile ilgili Câhız'ın iddiasının delil maksadıyla kabul edileceğini ifade eder. Yayılmasını açıklayabilmek için "tâir hadisi" reddedilmemelidir. Çünkü o, polemik bir amaca çok iyi hizmet edebilir. Böyle bir delil, hadislere yönelik bir algı ile "Hadisin metni sağlam, ancak sahih bir isnadı yok." şeklindeki Sünnî yaklaşımı akla getirir. Çünkü bu tür hadisler, yine de övgüye değer bir amaca hizmet eder. Bundan dolayı İbn Tâvûs haber-i vâhid olan söz konusu tâir hadisini makbul bir rivayet olarak kabul eder.⁴⁰

Yukarıda İslâm'ı kabul etmede öncelikle ilgili iki hadisin tahlilinden açıkça anlaşılacaktır ki İbn Tâvûs, Şa'bi gibi Ehl-i beyt'e karşı kötü niyet besleyen ya da Hz. Ali soyunun yeminli düşmanları olan Emevîler'le birlikte hareket ettiği bilinen yahut da suç işlediği veya ahlâksızlık yaptığı bilinen herhangi bir râvinin rivayetini reddetmeye hazırdır.⁴¹ Câhız da aynı şekilde hadis râvisi olarak, Hz. Ali'ye karşı kını sebebiyle reddedilir. Kimin temâyülü böyle olursa onun iddiaları kabul edilmez ve rivayetleri reddedilmelidir.⁴²

İbn Tâvûs tarafından *a priori*/önsel olarak şüpheli sayılan ve güvenilmez kabul edilen râvilerin bir listesi aşağıda verilir. Hz. Ömer tarafından şüpheli kabul edilen Ebû Hüreyre ve diğer önde gelen sahâbiler,

39 *Bihârü'l-envâr*'ın müellifi II. Meslîsi, Enes b. Mâlik'e dayandırılan pekçok hadisi tahrîc eder. bk. *Fehârisü bihârü'l-envâr*, 10 c. (Beyrut t.y.), VIII, 180-87; bu, pekçok hadisin Şiiiler tarafından sika kabul edilen Enes'ten nakledildiği konusunda bir fikir verir.

40 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 156; (Kum baskısı), s. 323. Bundan dolayı bu görüşün, "Fe inne habere'l-vâhidi makbûlün fi't-takvâ veş-şehâdeti mâ intefa'l-ilm" "haber-i vâhid takvâ meselelerinde ve -kesin bir bilgi olmaması hâlinde- fikhî şahitlikte kabul edilir" diyerek Allâme Hillî tarafından da tekrar edildiğini görüyoruz. Bk. Allâme Hillî, *Mebâdîü'l-vusûl*, s. 204.

41 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 174; (Kum baskısı), s. 353, burada İbn Tâvûs Şa'bi'ye yöneltilen söz konusu suçlamaları tekrar eder.

42 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 33; (Kum baskısı), s. 74.

rivayetleri ihtiyatla karşılanması gereken kimselerdir.⁴³ Ebû Hüreyre'nin rivayetlerine ancak Hz. Peygamber'in diğer ashâbı tarafından nakledilen rivayetlerle teyid edildiği takdirde güvenilebilir.⁴⁴ Daha önce de ifade edildiği gibi, zayıf rivayetler naklettiği ve rivayetleri karıştırdığı bilindiği için Mücâlid'in rivayetleri aynı şekilde kabul edilmez.⁴⁵

İbn Tâvûs daha da ileri giderek, Mâide sûresinin 54. âyetinin [Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir³⁹ (el-Mâide 5/54)] yorumunu desteklemek için Câhız tarafından dile getirilen bu âyetle Ebû Bekir'i övüldüğünü ifade eden rivâyetin râvilerinin son derece güvenilir olduğunu ifade eder. Bu râvilerden biri el-Fadl b. Delhem'dir. İbn Tâvûs, el-Fadl b. Delhem'in oldukça tartışmalı olduğuna dikkat çeken İbn Hibbân diye meşhur Muhammed b. Süfyân Ebû Hâtim'in söz konusu râvi hakkında şüphe duyulmayan bir kaynak olduğunu belirtir. İbn Hibbân, Ahmed b. Zühêyr'den⁴⁶ işittiğini haber veren bir el-Hanbelî'den ictibasta bulunur. Buna göre Ahmed b. Zühêyr, Yahya b. Maîn'e⁴⁷ el-Fadl

43 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 103; (Kum baskısı), s. 220. İbn Şehrâşûb Ebû Hüreyre'yi hilekârlardan biri olarak vasıflandırır. Aynı şekilde o, bir defasında çok hadis rivayet ettiği için Hz. Ömer'in Ebû Hüreyre'yi kırbaçladığını ve ona hadis rivayetini yasakladığını ve onu "yalancı" diye adlandırdığını ifade etmiştir. bk. İbn Şehrâşûb, *Menâkıbu Âl-i Ali b. Tâlib*, 4 c. (Kum 1401/1981), II, 5.

44 Bk. meselâ, İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 145; (Kum baskısı), s. 302. Burada Câbir b. Abdullah, Berâ b. Âzib ve Zeyd b. Erkam gibi sahâbilerle birlikte Ebû Hüreyre de Gâdir-i Hüm hadisini rivayet eder; bu durumda Ebû Hüreyre'nin söz konusu rivayeti kabul edilir.

45 Bk. yukarıda geçen 32. dipnot.

46 Bu, Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme Zühêyr b. Harb en-Nesâi olup 185/851'de doğmuş, Bağdat'ta yaşamıştır; Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hasan el-Medâini'nin öğrencisidir. İtikatta Kaderiyye mezhebine mensuptu. En güvenilir muḥaddislerden biri olarak kabul edilir. et-Taberi kendisinden hadis rivayet etmiş; Hatib el-Bağdâdi, *Târih-i Bağdât* isimli eserinde İbn Zühêyr b. Harb en-Nesâi'nin tarih üzerine olan kitabının çok faydalı bir eser olduğunu ifade etmiştir. İbn Zühêyr b. Harb en-Nesâi 279/892 yılında vefat etmiştir. bk. GAS, I, 319-20.

47 Ebû Zekerriyya Yahya b. Maîn b. Avn el-Murri, 158/777'de doğmuş olup Abdullah b. Mübarek, Süfyân b. Üyeyne ve Vekî b. el-Cerrâh b. Müleyh'in talebesiydi. Yahya b. Maîn sikaliği çok medhedilen bir râvidir. Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd ondan hadis rivayet etmiştir. Yahya b. Maîn, hadis râvilerinin biyografileri ve nesepleri hakkında bilgisiyle meşhurdur. O, 233/847'de Medine'de vefat etti. *Kitâbü'l-mecrûhin* diye de bilinen *Kelâmü Yahya b. Maîn fi'r-ricâl* adıyla bir ricâl kitabı telif etmiştir. Bu eser, İbn Hibbân'a ait aynı adı taşıyan *Kitâbü'l-mecrûhin* ile karıştırılmamalıdır. bk. GAS, I, 106-7.

b. Delhem'i sorduğunu, onun da bu râvinin rivayetlerinin zayıf olarak değerlendirildiği sözünü aktarır.⁴⁸

Tevbe sûresinin 119. âyetine [*“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.”* (et-Tevbe 9/119)] atıfta bulunarak Hz. Ebû Bekir lehine olan diğer bir rivayetın râvisi Dahhâk'tır. İbn Tâvûs, İbn Hibbân'ın zayıf hadis rivayet eden [Dahhâk ismi altında] üç râvi olduğuna ilişkin sözünü aktarır. Bunlar ed-Dahhâk b. Nibrâs, ed-Dahhâk b. Zeyd el-Ahvezî ve ed-Dahhâk b. Hacve el-Menicî'dir.⁴⁹ Ayrıca İbn Tâvûs, Belh asıllı Cüveybir b. Sa'd'ın naklettiği rivayetlerin Yahya b. Maîn tarafından zayıf olarak görüldüklerini, Cüveybir'in Dahhâk'tan “mâklûb şeyler” rivayet etmekle tanındığını ifade eder.⁵⁰ İbn Hibbân, Yahya b. Maîn ve Abdurrahman en-Nesâî'nin Cüveybir'den herhangi bir hadis nakletmediklerini zikreder. Yahyâ b. Main, Cüveybir'in Muhammed b. Mahmud'dan rivayet ettiklerinin güvenilirliğini sorgulamış ve Cüveybir'in rivayetlerinin zayıf olduğu cevabını vermiştir.⁵¹

Dahası Abdullah b. Zübeyr ailesinden herhangi bir ferdin rivayet ettiği bir hadise -Zübeyr b. Avvâm'ın ailesi Ehl-i beyt'e düşmanlık içinde olduklarından- güvenilirmez.⁵²

İbn Tâvûs hadis râvisinin Sünnî ya da Şîî olmasının önemli olmadığına vurgu yapar. Gerçekte İbn Tâvûs “bizden (Şîî) olmayan” yani Sünnî olan râvilerin kimliklerini tesbit etmede büyük bir sıkıntı çekmiş görünmektedir. İbn Tâvûs ahlâk bakımından râvileri incelemenin ötesinde, Hz. Peygamber'in ehl-i beytine karşı dostça davranmayı esas alır.

48 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 124; (Kum baskısı), s. 261; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn* 1. baskı, 3 c. (Haydarabad 1390/1970), II, 204. Yahyâ b. Maîn'in hocaları Abdullah b. Mübarek ve Vekî'nin, Fazl İbn Delham'dan hadis rivayet ettiklerini İbn Hibbân'ın ifade ettiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte İbn Delhem tamamiyle güvenilir bir râvi olarak değerlendirilmemelidir. Zira İbn Hibbân, “O, hata yapan biriydi; ancak onun hataları, münakaşalarda bunları delil olarak kullanmayı geçersiz kılacak kadar kötü değildi.” demektedir. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn* 1. baskı, 3 c. (Haydarabad 1390/1970), II, 204).

49 Bu isimler orijinal yazmalarda yanlış kaydedilmiştir. Bk. İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 124; (Kum baskısı), s. 261. Amman baskısının muhakkiki es-Semarrâî, burada verdiği gibi, *Kitâbü'l-mecrûhîn*'de (I, 379) sıralandığı için bu isimleri *Cerh'de* bulamamıştır.

50 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 217.

51 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 124; (Kum baskısı), s. 261; krş. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 217.

52 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 120; (Kum baskısı), s. 254.

Bu sebeple İbn Tâvûs; Sa'lebî (ö. 427/1035),⁵³ İbn Abdilber el-Mağribî (ö. 463/1070),⁵⁴ Ebû Nuaym (ö. 430/1038),⁵⁵ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767),⁵⁶ Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 148 h.),⁵⁷ Yahya b. Birtîk (ö.

53 Bu, değerli Kur'an tefsiri *el-Keşû ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*'ın müellifi Ebû İshâk es-Salebidir. O genellikle güvenilir bir hadis râvisi olarak değerlendirilmiştir. Bk. İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-a'yân ve enbâ ve ebnâü'l-zamân*, 2 c. (Bulak 1299), I, 30; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur, supplements*, 3 c. (Leiden 1943-9 bundan sonra bu esere GAL diye, ilavesine de GAL, S diye işaret edilecektir), I, 592.

54 Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdilber, 368/978 yılında Cordovan âlimleri ailesi içinde dünyaya geldi. O, zamanının en önde gelen muhaddislerinden biri olarak değerlendirilmiş, fakih ve yespod âlimi olarak da temâyüz etmiştir. İbn Hazm'ın çağdaşlarından olup onu şahsen de tanıyordu. İbn Abdilber, Lisbon ve Santarem kadı olarak atanmıştır. el-Havansârî onu sâdik bir Sünnî, Eş'arî ve düşüncelerinde çok tarafgir biri olarak tanıtır (*Ravdât*, VIII, 222). Onun meşhur *Kitâbü'l-istîbâ fi marifeti'l-ashâb*'ı Hz. Peygamber'in ailesi ve ashâb'ının biyografilerinden oluşur. Bu eserde İbn Abdilber'in Hz. Peygamber'in âline duyduğu büyük muhabbet ve bağlılık açıkça bellidir. Bk. *EF*, III, 674; *Ravdât*, VIII, 222-26.

55 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Mehrân el-İsbehâni, önde gelen hadis hâfızlardan biri olup velûd bir muhaddisti. İbn Hallikân, başkaları Ebû Nuaym'dan hadis nakledip yararlanırken, Ebû Nuaym'ın otorite muhaddislerin hadislerini rivayet ettiğini nakleder (İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 37). Ebû Nuaym'ın kusursuz otoritelerinden biri, Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in de kendisinden hadis rivayet ettiği diğer Ebû Nuaym'dır (el-Fadl b. Dükeyn b. Hammâd et-Teymî, ö. 219/934). (*GAS*, I, 101). Ayrıca bk. *GAL*, I, 445-46; *GAL* S, I616-17; Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyye* (Kahire 1324) V, 17.

56 Ebû Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Horasâni el-Belhî II/VII. yüzyılda yaşamış bir muhaddis ve müfessirdi. O birkaç tefsir kitabı yazmıştır; bunlar arasında en meşhur olanı, Ebû Sâlih el-Hudayl ed-Dandâni (IX. yüzyılın başları) tarafından yapılan edisyonla günümüze ulaşmış olan *Tefsirü'l-Kur'an'dır*.

Bununla beraber şu da kaydedilmelidir ki, Mukâtil b. Süleyman, muttasıl isnadlarla hadis nakletmesinin yanında illetli isnadlarla da naklettiği için tenkit edilmiştir. Onun Kur'an tefsiri de tenkitlere maruz kalmıştır. Biyografisini yazan âlimler, onun uydurma haberlere meyli ile alakalı olarak haberler yaymışlardır. Bu sebeple o, cerh ve ta'dil âlimleri tarafından *kezzâb ve deccâl* diye yaftalanmıştır. Buhârî, başkalarını Mukâtil'den hadis nakletmekten men etmiş, Ebû Dâvûd da insanlara onun hadislerinden uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Abdurrahman en-Nesâi, Hz. Peygamber'e isnaden uydurma hadis nakletmekle bilinen yalancı kimselerin dört kişi olduğunu belirtmiştir. Bunlar Medine'de İbn Ebî Yahya, Bağdat'ta Vâkidi, Horasan'da Mukâtil b. Süleyman ve Suriye'de el-Meslûb diye bilinen Muhammed b. Said'dir. Mukâtil'e ilgili diğer âlimlerin muayyen görüşleri için bk. İbn Hallikân, *Vefâyât*, II, 166.

Mukâtil b. Süleyman'ın Mürcie ve Zeydiye gibi çeşitli mezheplerle de bağlantısı vardı. Zeydiye ile bağlantısı önemlidir; zira biz *Binâü'l-makâle*'de İbn Tâvûs'un Cârudiyye'nin ve aynı zamanda Zeydiyye mezhebinin fikirlerini onayladığını biliyoruz. Mukâtil güçlü bir müşebbihe taraftarı olmakla da suçlanmış (bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhin*, III, 14, İbn Hibbân'ın bununla ilgili ifadesi "ve kâne şibbiyyü yüşebbihü'r-rabbe bi'l-mahlûkin" şeklinde). Bütün bu suçlamalar Mukâtil'in güvenilirliğini daha fazla zedelemiştir. Bu sebeple onun yorumları popülerlik ve prestij kazanmamıştır. Öyle ki meselâ Taberî, Mukâtil'e hiç atıfta bulunmaz. Bununla beraber Mukâtil, kendi yaşadığı çağda Kur'an konusunda velûd bir müfessir olarak şöhrete sahiptir. Kendinden sonra yaşamış âlimler tarafından onun eserleri[ndeki birtakım bilgiler] usule uygun olarak alıntılanmış bildirilmeden kullanılmıştır. Bk. *EF*, VII, 121-22, 508-9; İbn Hallikân, *Vefâyât*, II, 165-66; Nabia Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri, II: Qur'anic Commentary and Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1967), s. 92-113; *GAS*, I, 36-37.

57 Bu, Muhammed b. Abdurrahman İbn Ebî Leylâ olup hicri 74 veya 76 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İsâ (d.17/638) Hz. Ali'yi destekliyordu. Bu sebeple Cemel Savaşında Hz. Ali'nin yanında yer aldı ve ondan hadisler rivayet etti. İbn Ebî Leylâ 123/741 yılında Kufe'ye kadı olarak atandı; hem Emevî ve hem de Abbâsi idaresi zamanında görevine devam etti. Onun çağdaşlarından ve amansız rakiplerinden biri Ebû Hanife idi. İbn Ebî Leylâ'nın naklettiği hadisler Ahmed

600/1023 veya 603/1210),⁵⁸ İbn el-Megâzilî (ö. 483/1090),⁵⁹ Ahmed b. Mûsâ b. Merdeveyh (ö. 410/1019),⁶⁰ Razîn el-Abdarî (ö. 525/1130 veya 535/1140),⁶¹ Ahtâb Hutabâ Havârazm (ö. 568/1172),⁶² *Kitâbü'l-egânî*'nin müellifi Ebü'l-Ferec el-İsfehânî (ö. 359/967)⁶³ ve Ahmed b. Hanbel'in yanı sıra temel altı hadis kitabının (*Kütüb-i Sitte*) musannifi, Buhârî, Müslim, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce ve Ebû Dâvud gibi musannifler tarafından nakledilen hadisleri sık sık iktibas eder.

Nihayet, İbn Tâvûs'un polemik delil olarak hadis kullanımının tam bir tahlilinden, onun iktibas ettiği hadislerin çoğunun, nihayet itibari ile Hz. Peygamber'in ashâbının büyüklerinden olan İbn Abbas'a dayandığı ortaya çıkmaktadır. Açıkta ki bir bütün olarak, İbn Abbas [rivayetleri bakımından] İbn Tâvûs'un çok büyük oranda onayladığı biridir. Kur'an ve hadis âlimi olarak İbn Abbas değerli bir otoritedir. Görüşlerinden zorunlu olarak görünen şey, onun Ali taraftarı olduğudur. O, sadece Ali'yi hürmet eden bir Ali taraftarı değil, aynı zamanda geniş ilmi ve dinî ilimleri anlama kabiliyeti sebebiyle Sünnîler arasında da itibarı çok olan bir sahâbîdir.⁶⁴ Hem İbn Tâvûs hem de Câhız, İbn Abbas kanalıyla gelen

b. Hanbel'in *Müsned*'inde *Firdevs* diye adlandırıldığı bölümde kaydedilmiştir (*EP*, III/687-88; *Ravdat*, VII, 252-57).

Bununla beraber İbn Hibbân, İbn Ebî Leylâ hakkında pek müsbet düşünmez. O, İbn Ebî Leylâ'nın hafızasının zayıf olduğunu, vehim ve fahiş hataya meyilli olduğunu belirtmiştir. Bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhin*, II, 244). Meselâ Yahya b. Main ondan rivayette bulunmamıştır. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhin*, II, 244.

58 Ebü'l-Hüseyn Yahya b. el-Hasan b. el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed b. el-Bitrik (*Riyaz* isimli kitapta el-Bitrik ismi "el" takısı olmadan Bitrik diye geçmektedir.) el-Hilli genellikle güvenilir bir hadis râvisi olarak bilinir. Onun *Kitâbü'l-umde* isimli kitabı (ki tam adı *Kitâbü'l-umde fi uyûni sihâhi'l-ahbâr fi menâkıbi imâmi'l-ebra'dür*) Hz. Ali'yi medheden pek çok hadisi içermektedir. Biyografisi için bk. *Riyâz*, V, 354-59; *Ravdat*, VIII, 196-97; *Emelü'l-âmil*, II, 345.

59 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cüllâbî İbn el-Megâzilî bir Şâfiî kadı ve sağlam bir Ali taraftarı idi. O, *Kitâbü'l-menâkıbi Emiri'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib* adlı kitabın müellifidir. Bk. Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'âni, *Kitâbü'l-ensâb*, 13 c. (Haydarabad 1962-82), III, 446.

60 Ebü Bekir Ahmed b. Mûsâ b. Merdeveyh b. Füreç el-İsfehânî b. Mürdeveyh bir muhaddis, müfessir, tarihçi ve coğrafyacı idi. Bk. *GAS*, I, 225; İbn Şehrâşûb, *Meâlimü'l-ulemâ* (Necf 1330/1961), s. 138, 957; İbnü'l-İmâd, *Şezarâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, 8 c. (Kahire 1350-1351) III, 190; ez-Zehabi, *Tezkiretü'l-huffâz*, 4 c. (Haydarabad 1955-1958), III, 238.

61 Rezin b. Muâviye Ebü el-Hasan el-Abdarî el-Endelûsî önde gelen bir muhaddisti. O, *Tecridü's-sihâh*'ın müellifidir. Rezin bu eserinde Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerindeki sık sık hadis naklede. O Mekke'de ikamet etti ve orada hicri 535 yılı Muharrem ayında yine Mekke'de vefat etti. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezarâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, IV, 106; *GAL*, S, I, 630.

62 Ebü'l-Müeyyed el-Muvaffak b. Ahmed b. Ebî Said İshak, *Ahtâbü'l-hutebâ-i Haverezm* veya *Havarizimi* diye bilinir. Zemaşşerî'nin ve Hanefî bir âlimin talebesi idi. İbn Tâvûs'un önemli kaynaklarından ve o, Hanefî âlime sık sık atıfta bulunur. Bk. *GAL*, S, I, 623.

63 İbn Dâvud, İsfehânî'yi zayıf bir hadis râvisi olarak değerlendirir. Bk. İbn Dâvud, *Ricâl*, II, 568.

64 Meselâ el-Câhız, İbn Abbâs'a olan hayranlığını kendine has âşikar terimlerle dile getirir. O,

pek çok hadis naklederler; zira hiçbir kimse İbn Abbas kadar emin bir şekilde ve güçlük çekmeden bir hadisin meşruiyetini bildirmemiştir.⁶⁵

Kadın râvilerle ilgili olarak, Hz. Âişe, kendisinden en çok nakilde bulunulan bir kimsedir. "Gadir-i Hûm hadisi"ni rivayet eden aşağıdaki dört kadın, sika râviler olarak ilan edilmişlerdir.⁶⁶ Bunlar Hz. Peygamber'in kuzeni Fâtıma bnt. Hamza b. Abdülmuttalib, Ebû Ümeyye'nin kızı ve Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme, Ebû Tâlib'in kızı ve Ali'nin kız-kardeşi Ümmühânî ve Esmâ bnt. Umeyy el-Hâtemiyye'dir.⁶⁷ Dikkat çekmeye değer ki, Sünnî okuyuculara karşı polemik bir eser olarak kaleme alınan *Binâü'l-makâle* adlı eserden bu yana, nisbeten Şii kaynaklara dayandırılarak pek az hadis nakledilmiştir.⁶⁸

2. Hadis Rivayetinin Yapısı

İbn Tâvûs'a göre, kendisi ile Câhız arasındaki temel farklardan biri şudur: İbn Tâvûs erişebildiği takdirde kendisi daima ayrıntılı isnadla-

Kur'an tefsiri konusunda İbn Abbâs'tan daha bilgili başka biri olmadığını iddia eder. İbn Abbâs'ın kuşağından Mücâhid, Dahhâk ve İkrime gibi diğer müfessirler onun altındadır. Bk. el-Câhız, *Osmâniyye*, s. 119.

İbn Abbas'ın biyografisi için bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir* (ed. Edward Sachau, 8 c. (Leyden, 1904-8), II, 119-24; et-Tûsi, *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl*, ed. es-Seyyid Mehdi er-Recâi, 5 c. (y.y, t.y) I, 271-80; İbn Kesir, *Tefsîr-i Kur'ân'îl-Azîm*, 7 c. (Kahire, 1356/1937), I, 4-5; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 8.c. (Kahire 1328) II, s. 807-10; Şemsüddin ez-Zehabi, *Târihu'l-İslâm ve tabakâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm* (Kahire, 1367/1947), III, 30-33; El², "Abd Allah ibn al-Abbâs", I, 40-41; Claude Gilliot, "Portrait mythique ibn Abbas", *Arabica*, 32 (1985), s. 127-83.

65 Ortaçağ'ın müslüman fakihî eş-Şâfiî, "İbn Abbâs adına hadis uydurma o kadar yaygınlaşmıştır ki ona atfedilen hadislerin yaklaşık sadece yüz tanesi sahih kabul edilebilir." neticesine varmıştır. Bk. Reşîd Ahmed, "Qur'anic Exegesis", *Islamic Quarterly*, 12 (1960), s. 80.

66 İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 145; (Kum baskısı), s. 301.

67 Esmâ bnt. Umeyy'sin Şia nezdinde hadis rivayeti meselesinde özel bir yeri bulunmaktadır. Zira ona Nebvi hadisleri ihtiva eden özel bir kitab lutfedilmiştir. O, Hz. Peygamber'in eşi Meymûne bnt. Hârîse'nin kız kardeşi olup Hz. Peygamber Erkâm'ın evine girmeden önce İslâm'ı ilk kabul eden kimselerdendi. Kocası Ali'nin kardeşi Ca'fer b. Ebû Tâlib'le birlikte Habeşistan'a hicret etti. Ca'fer şehid olunca Hz. Peygamber onun Ebû Bekir ile evlendirdi ve bu evlilikten Muhammed b. Ebû Bekir dünyaya geldi. O [Ebû Bekir'in vefatından] sonra Ali ile evlendi ve 'Avn dünyaya geldi. Esmâ Hz. Peygamber'den birtakım hadisler rivayet etmiştir. Esmâdan hadis rivayet eden kimseler Said b. Müseyyib, Urve b. el-Zübeyr, onun oğlu, Abdullah b. Ca'fer, torunu, Kâsum b. Muhammed b. Ebû Bekir, yeğeni, meşhur Abdullah b. Abbas, kızkardeşinin oğlu/yeğeni, Lübâbe bnt. el-Hârîs. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 205-9; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 231, 51; el-Yakûbî, *Târih*, ed. M. Th. Houtsma, 2 c. (Leyden, 1883), II, 114, 128.

68 Kaydetmeye değer ki İbn Tâvûs, Sünnî okuyucuları dikkate alarak, Şii kitaplarda âdet olduğu üzere künyeleri yerine mâsum imamları asil adlarıyla zikreder. Meselâ o, VI. imamı Ebû Abdullah künyesiyle değil Ca'fer b. Muhammed es-Sâdik ismiyle zikreder. Bk. İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 125; (Kum baskısı), s. 263.

ra başvurur ve onları kullanır; hâlbuki Câhız ya üstünkörü bir isnad zikreder ya da hiç zikretmez. En güvenilir hadisler, isnadları muttasıl ve merfû olanlar, yani kaynağına kesintisiz bir isnadla ulaşanlar ve mütevâtîr diye adlandırılanlardır. Başka bir deyişle bunlar asılsız olma ihtimalini imkânsız kılacak kadar geniş bir tanıklık ve dolaşıma sahip olan hadislerdir. Meselâ Gadir-i Hûm hadisi ve *Menzile* hadisi, Ali'nin Hz. Peygamber'e olan eşiz yakınlığına ve hayatı boyunca bildirdiği Hz. Muhammed'den [hemen sonra] halifesi olduğuna dair kendi pozisyonlarını müdafaa etmek için Şîa tarafından kullanılan en önemli iki hadistir. Bu son derece önemlidir. Bundan dolayı bu konudaki hadisler tam isnadlarıyla verilir ve mümkün olduğunca çok farklı kaynaklara dayandırılır.

Gadir-i Hûm hâdisesinde, İbn Tâvûs [bu konudaki] hadisin tevâtürlüğünü belgelendirmenin yanında, hadis için kaydettiği isnadlarda ittisali sağlamaya, hadisin çeşitli isnadlarının muttasıl olmasına çok dikkat eder.

Ahmed b. Hanbel tarafından rivayet edilen bir hadisin bir versiyonuna göre, (ki İbn Tâvûs onu "büyük âlim, şeyh ve sünnetle iştiğal eden kimselerin dörtte birini teşkil eder" diye adlandırır ve içinde herhangi bir Râfizi'nin bulunduğunu bilmediğim bir isnadla diyerek) Berâ b. Âzib aşağıdaki rivayeti nakleder:

"Hz. Peygamber Ali'nin elini tuttu ve oradaki insanlara 'Müminlerin kendi canlarından daha önce gelen *velisi*⁶⁹ olduğumu bilmez misiniz?' dedi. Oradakiler, 'Evet şüphesiz biliriz' diye cevap verdiler. Bunun üzerine o, 'Her mümine kendi canından daha evla olduğumu bilmez misiniz?' diye sordu. Onlar, 'Evet biliriz.' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ali'nin elini tutarak onlara şöyle buyurdu: 'Yâ Rabbi! Ben

69 Arapça *v-l-y* kökünden alınan kelimeler, tercümede problem teşkil etmektedir. Zira bildiği gibi, bunlar bağlamla irtibatlı olarak ve kişinin kendi tercihi göre farklı yorumlara imkân vermektedir. Bilhassa *mevlâ* kelimesi çok ateşli tartışmalara sebep olmuştur; çünkü bu kelime, "efendi", "patron", "müvekkil" ve "korunan kimse" gibi tamamen birbirine zıt ve birbiriyile alâkasız anlamlara gelmektedir. Buradaki, benim kendi verdiğim anlamdır. Kelimeye verilen İngilizce karşılıklar, aslı Arapça sözcük birimlerin çok çeşitli semantik bağlamını yakalamada yetersiz olduğunun farkında olduğum için, ben *v-l-y* kelimesinin çeşitli türevlerine dair yapılan çeşitli yorumlardan en yaygın olanını kullandım.

kimin dostu ve mevlâsı isem Ali de onun dostu ve mevlâsıdır. Yâ Rabbî! Ali'ye dost olana Sen de dost ol; ona düşman olana Sen de düşman ol!' Bunun akabinde Hz. Ömer, Ali ile karşılaşınca ona 'Mübarek olsun Ey Ebû Talib'in oğlu! Her mümin erkek ve kadının mevlâsı oldun!' dedi."⁷⁰

Bu hadisin, içinde Râfîzî bir râvinin yer almadığı ve isnad bakımından daha kısa bir varyantı, Zeyd b. Erkam'dan rivayet edilendir. Hadisin diğer versiyonları⁷¹ Şu'be, Ebû Eyyub, Zâzân, Zeyd b. Erkâm (yukarıda verilen diğer isnadlarda farklı bir isnadla), Said b. Vehb, Ebû İshâk, Berâ b. Âzib (yukarıda verilenden farklı bir isnadla), yine Zeyd b. Erkam, İbn Tâvûs (babasından rivayeti şeklinde), İbn Büreyde (babasından rivayeti şeklinde; ayrıca doğrudan İbn Büreyde'den rivayet şeklinde) gibi râvilere atfedilir. İbn Merdeveyh bu hadisi çeşitli tariklarla rivayet etmiş, Ahmed b. Hanbel de aynı hadisin altı versiyonunu tahrir etmiştir. Keza bu rivayet, Rezin el-Ebdarî ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî tarafından kendi hadis mecmualarında nakdedilmiştir. Tirmizî de bu hadisi *Sahîh*'inde [es-Sünen] Ebû Süreyhâ'nın Zeyd bir Erkam'dan rivayeti şeklinde nakletmiştir. Dârekutnî aynı rivayeti *Câmi'*nde birinde İbn Abbas, diğerinde Adî b. Sâbit kanalıyla Ömer b. Hattâb'dan iki farklı isnadla aktarmıştır. Nesâî, *Hasâsü Emîri'l-mü'minin* adlı eserinde bu hadisin dokuz farklı versiyonunu kaydeder. Bunlardan ikisi Zeyd b. Sâbit'ten, diğer ikisi Zeyd b. Erkâm'dan, biri Berâ b. Âzib'den, diğeri İbn Hüseyin kanalıyla Abdullah b. Ömer'den rivayeti şeklindedir. Müfessir ve tarihçi Ebû Cafer et-Taberî bu hadisin yetmiş beş adet isnadını kaydeder. Ebû Bekir el-Cüveynî kitabında bu hadisin yüz yirmi beş isnadını verir. İbn Mende⁷² ise söz konusu hadisin yüz beş isnadını nakleder. Ebû Alâ el-Hemadânî bu hadisin iki yüz otuz farklı versiyonuna sahip olduğunu iddia eder. Bahsi edilen hadis, Müslim b. Haccâc, Müslim b. el-Heysen

70 Bk. İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 142; (Kum baskısı), s. 293.

71 İbn Tâvûs bu hadisin ayrıntılı bir dökümantasyonu için bk. İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 143 vd.; (Kum baskısı), s. 294 vd.

72 *Binâü'l-makâle*'nin her iki baskısında da bu isim *İbn Ânda* şeklinde yer almaktadır. Bu durum İbn Gureyfi'nin onu, Kadiyyü'l-kudât Muhammed b. Abdâ b. Harb el-Abadânî el-Basrî (ö. 313/922) diye nitelenmesine sevk eder. es-Semarrâî, söz konusu ismin en muhtemel olarak görünen İbn Mende şeklinde okunması gerektiğini teklif eder; ayrıca onun, Ebû Nuaym'ın çağdaşı ve rakibi olan muhaddis Ebû Ali Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya İbn Mende el-'Andî el-İsfehânî (ö. 395/1005) olduğuna atıfta bulunur. Bk. GAS, I, 214-15.

en-Nisâburî ve *Hilyetü'l-evliyâ* adlı kitabında Hâfız Ebû Nuaym tarafından tahrir edilmiştir. Ebû Hasan Ali b. Hamareveyh eş-Şâfi el-Vâsiti, bu hadisi yetmiş iki tarikle rivayet etmiştir. Bu isnadlarda Fâtıma bnt. Hamza b. Abdülmuttalib, Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme, Ebû Tâlib'in kızı Ümmühânî ve Esmâ bnt. Umeys el-Hasemiyye yer almaktadır. Söz konusu hadis, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ukde tarafından yüz tarik ile rivayet edilmiştir.

Diğer bir tartışmasız otorite olan ve Rafiziler arasında yer almayan el-Hâfız, (yani İbn Abdilberr) Gadîr-i Hûm hadisini nakletmiştir. Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Berâ b. Âzib ve Zeyd b. Erkâm gibi Resûl-i Ekrem'in yakın ashâbı bu hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir. Ebû Ömer eş-Şâtîbî, yukarıda zikredilen bütün rivayetlerin iyice anlaşılması olduğunu teyid eder.⁷³

Bu rivayetin isnad listesinin uzun olması, İbn Tāvūs'u *Gadîr-i Hûm* hadisinin mütevâtir bir haber olduğunu isbat ettiği, sahih bir rivayet olduğunun tartışılmayacağı görüşüne götürür. İbn Tāvūs şu noktaya da dikkat çeker ki, bu rivayetlerinin çoğu Râfizi/Şii olmayan râviler tarafından nakledilmiştir. Bu durum Câhız'ın iddiasına ters olup, akıl ve anlayış sahibi birinin bunca rivayeti reddetmesi mümkün değildir.⁷⁴

İbn Tāvūs "menzile hadisi"nde de bu rivayetin sahih olduğunu teyid eden çok çeşitli otoritelerin bir listesini vererek aynı prosedürü takip eder. *Menzile hadisine* göre, Hz. Peygamber'in Ali'ye şöyle dediğine inanılır:

"Senin benim yanımdaki mevkiin, Hârûn'un Mûsâ yanındaki yeri gibidir; ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir."⁷⁵

Câhız, Şîa'nın *Menzile hadisini*, bunu farklı şekilde anlayan sadece Âmir b. Sa'd'a dayandırdığına dikkat çeker.⁷⁶ Ancak İbn Tāvūs, bunun zıddına olan delilleri toplar. O, Hz. Peygamber'in ashâbından büyük bir çoğunluk tarafından nakledilen bu hadise dikkat çeken İbn

73 Bk. İbn Tāvūs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 145-46; (Kum baskısı), s. 392-93.

74 Bk. İbn Tāvūs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 145; (Kum baskısı), s. 292.

75 Wensinck'e göre, bu hadisi Buhârî, *Sahih*, "Fezâilü ashâbî'n-nebi" 9, Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb" 20), İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel (*Müsned*'de) tahrir etmişlerdir.

76 Câhız, *el-Usmâniyye*, s. 160.

Abdilber'den nakilde bulunur. Bunun anlamı, bu hadisin en sağlam ve güvenilir hadislerden biri olduğudur.⁷⁷ Sa'd b. Ebû Vakkâs bu hadisi Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir ve bu rivayet, Ebû Heyseme ve diğer pek kimseden nakledildiği gibi, netice itibariyle çok sayıda isnadla Sa'd'dan da nakledilmiştir. İbn Abbâs, Ebû Said el-Hudrî, Ümmü Seleme, Esmâ bnt. Ümeys, Câbir b. Abdullah ve diğer pek çok sahâbî diğerlerinin yanısıra menzile hadisini rivayet etmişlerdir. İbn Merdeveyh bu hadisi iki cilt, İbn Bitrîk bir cilt kitap yazarak belgelendirmiştir. Sünnî büyük hadis musanniflerinden Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim de menzile hadisini tahrir etmişlerdir.⁷⁸

İbn Tâvûs, *Tâir hadisi* ve *Muâhât/kardeşlik hadisi*⁷⁹ ile aynı uzunlukta bir süreci gözetir ve Ali ile Hz. Peygamber arasında mevcut özel yakınlığa tanıklık eden iki hadisi daha araştırır. İbn Tâvûs, bu iki hadisin sahih olduğunu teyid eden çeşitli kaynakları yukarıda anlatılan tarzda belge olarak kullanır.⁸⁰ Burada işaret edilmelidir ki, İbn Tâvûs tarafından *Tâir hadisi* ile ilgili belgelendirilen çeşitli isnadlara rağmen nihayet itibariyle daha önce de ifade edildiği gibi, tek bir kaynağa yani Enes b. Mâlik'e dayanır. Bunun, İbn Tâvûs'un *Tâir hadisinin* mütevâtirliği ile bir alakası yoktur. Bir hadis mütevâtirdir, çünkü o kaydadeğer sayıda râvi tarafından rivayet edilmiştir. Bu suretle ondan hukukî prensipler elde edilebilir. Bu durumda hadisin nihayet itibariyle, "Tâir hadisi"nde olduğu gibi, Enes b. Mâlik gibi tek bir sahabîden nakledilmiş olmasına ya da İbn Abbas kanalıyla gelen rivayette olduğu gibi çoğunluğun bulunmasına yahud da birçok sahâbîden nakledilmiş olmasına dikkat edilmez.⁸¹

77 İbn Abdilber, *Kitâbü'l-istiâb*, II, 459.

78 Bk. İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 146-47; (Kum baskısı), s. 303 vd. Weninskê göre (IV, 422) bu hadis -Müslim hariç- Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel tarafından tahrir edilmiştir.

79 Bu, Hz. Peygamber'in Medine'de muhâcirlerle ensânî kardeş yaptığı zaman, Ali'yi kendisine kardeş olarak seçtiğini ifade eden hadistir.

80 "Tâir hadisi" için bk. İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 146-48; (Kum baskısı), s. 307-9. ve "Muâhât hadisi" için bk. İbn Tâvûs, *Binâü'l-makâle* (Amman baskısı), s. 146-48; (Kum baskısı), s. 309-11.

81 Bu görüş mütevâtir haberi, "zaruri ilim ifade eden haber" (*İnne habera'l-mütevâtiri yüfidü'l-ilmiz-zarüriyyi*) şeklinde tanımlayan Allâme Hillî tarafından da benimsenmiştir. Bk. Allâme Hillî, *Mebâdiü'l-vusûl*, s. 199; krş. *EP*, V, 781. Burada mütevâtir hadisten hâsıl olan bilgi, "zaruri ilim" diye tanımlanır; bu tıpkı duyum gibi olup akıl yürütme ile elde edilen bir bilgi değildir.

Binâü'l-makâle'de, İbn Tâvûs bir taraftan bu yapıyı desteklemek için hadis tenkidi içine girer; onun temel tezi Hz. Ali'nin İslâm'da müstakil olarak çok özel bir yerinin olduğu; ikincisi sadece Hz. Peygamber'e has konum ki, Hz. Peygamber'den sonra tayin edilmiş vasi ve İslâm ümmetinin lideri olduğudur. Diğer taraftan onun amacı, Ebû Bekir'i müsbet ve iyi olarak gösteren rivayetleri cerh etmektir.

İbn Tâvûs'un Hadis Tenkidindeki Metodolojisinin Değerlendirilmesi

İbn Tâvûs'un Şii hadis ilmine katkısının nihaî değerlendirmesi noktasında, aşağıdaki görüşleri çıkarmak uygundur:

İbn Tâvus hadisin güvenilirliğini belirlemede çok sıkı ölçü ortaya koyar. Bunların en önemlisi, râvilerin ya da hadis râvilerinin güvenilir olmasıdır. [İkincisi] güvenilir olarak değerlendirebilmek için hadis râvileri sağlam olmalı, "naklettiği hadislerin isnadının zayıf olmaması" özelliğini sağlayabilmesi gerekir. Yukarıda yaptığımız tahlilden ortaya çıkan sonuç, her şeyden evvel râvilerin tercihen [üçüncü şart olarak] Ehl-i beyt'e, bilhassa Ali'ye karşı tutumu uygun olmalıdır. *Binâü'l-makâle*'de okuduğumuz üzere, meseleyi daha yakından inceleyebiliriz. İbn Tâvûs'un lehine polemik akıl yürütmeye uygun olduğunda üç şarttan sonuncusu [Ehl-i beyt'e, bilhassa Ali'ye karşı müsbet tutumu] genellikle iki şart içinde daha ağırlıklıdır.

Meselâ İbn Tâvûs, Ümeyye halifesi Abdülmelik'e yakın olduğu için Şa'bî'nin Kur'an yorumunu ve rivayet ettiği hadisleri kabul etmez. Bu farazî olarak demektir ki, Şa'bî'nin Ehl-i beyt'e karşı tutumu müsbet değildi; ayrıca o beytü'l-mâlden para çalmakla itham edilmişti. Ancak benzer bir suçlama, meşhur otorite İbn Abbâs'a da yöneltilmişti. Zira onun Ümeyye Oğulları ile sonraları, kendi siyasi kariyeri için birlikte hareket etmişti. Bazı suçlamalara göre [o da] Basra vilayetinin beytü'l-mâlden haksız para almakla suçlanmıştı.⁸² Aralarındaki önemli fark,

82 Bk. EF "Abdullah b. Abbâs", I, 40-41.

Resmi görevinden istifa etmesinden sonra, İbn Abbâs'ın Basra vilayetine ait beytü'l-mâlî boşalttığı ve aldığı paralarla gizlice Hicâz'a gittiği nakledilmiştir. Keşî, *Ricâl*'inde bu olaydan sonra,

Ş'abî'nin Ali'nin haklılığını sorguladığı kaydı varken, İbn Abbâs'a atfedilen ve Ali ve Ehl-i beyt lehine onların müstesna bir mevkiide olduğunu ifade eden birtakım rivayetlerin olmasıdır.

İbn Tâvûs'un İbn Ebî Leylâ'nın güvenilir bir râvi olduğunu düşünmesi ayrıca dikkat çekicidir. İbn Hibbân açık bir şekilde *Kitâbu'l-mecrûhîn*'de İbn Ebî Leylâ'nın bir muhaddis olarak iyi bir şöhrete sahip olmadığını ve İbn Tâvûs'un reddettiği Ş'abî'den birtakım rivayetler naklettiğini aktarır. Bununla beraber İbn Ebî Leylâ, Ehl-i beyt lehine de hadisler rivayet ettiği için, [Şifî âlimlerin] bir râvi olarak İbn Ebî Leylâ'nın kusur ve yetersizliğini göz ardı ettikleri görülmektedir. Bu sebeple İbn Tâvûs'un *Binâü'l-makâle* isimli kitabında, Ali'yi ve Ehl-i beyti [medheden ve] onların lehine olan âyetlerin yorumları konusunda Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirlerini kabul ettiğini görmek şaşırtıcıdır.

Daha önce ifade ettiğim gibi, İbn Tâvûs rivayetlerinde tam isnadlar sağlayamadığı ve kusurlu isnadları alıp kullandığı için Câhız'ı ağır bir şekilde eleştirir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Mukâtil b. Süleyman Kur'ân âlimleri ve muhaddisler arasında, yorumlarını desteklemek için zikrettiği rivayetlerde uydurma rivayetlere dayanması ve bunların kusurlu ve munkatı isnadlar olması sebebiyle kötü şöhretle tanınmıştır.⁸³ Ancak İbn Tâvûs, Mukâtil b. Süleyman'ın naklettiği, Ali'ye ve onun faziletlerini isbat etmek için bunlara delalet eden belli âyetlere de yer veren rivayetlere güvenmede isteklilik göstermez. İbn Tâvûs, Mukâtil b. Süleyman'ın içinde bulunduğu tenakuzun farkındadır. İbn Tâvûs'un kendisinden bol miktarda iktibasta bulunduğu *Kitâbü'l-istiâb*'in müellifi İbn Abdilber el-Mağribî, bir muhaddis olarak Mukâtil'in şöhretinin,

Ali ile İbn Abbâs arasında geçen hararetle konuşmayı ayrıntılı olarak verir. bk. Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r-ricâl*, I, 279-80. Hz. Ali mektubunda İbn Abbâs'a işlediği ağır suç sebebiyle ağır bir şekilde sitem ettiğinde İbn Abbas muhalif bir şekilde şöyle cevap vermiştir: "Hayatıma yemin ederim ki, Allah'ın hazinesinden bu aldığımдан biraz daha fazla aldım." İkinci mektuplaşmada İbn Abbas, Ali'den gelen başka bir sitem mektubuna şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın huzuruna müslümanların kanıyla gitmektense bütün altınlarla ve dünyada bulunan kıymetli taşlarla gitmeyi tercih ederim." Bu ifadeler, Hâriciler'e karşı yapılan Nehrevân Savaşı'nda akıtılan müslüman kanına işaret etmekte ve İbn Abbas'ın bu savaşı onaylamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Abbâs'ın bu ikinci görüşünde, Ali'nin Sıffin Savaşı'nda hakemlerin kararı ile etkili bir şekilde görevden alınmasını nazarı itibara alarak, Ali'nin halifelîğe hakkı olduğu görüşünü artık tanınamış olabilir.

83 Bk. yukarıda geçen 56. dipnot.

İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-mecrûhîn*'inde yaptığı gibi, ağır bir şekilde zedelediğine açıkça dikkat çeker. Dolayısıyla [Mukâtil b. Süleyman'ın rivayetlerine sarılma şeklindeki] bu talep, İbn Tâvûs'un pozisyonunu teyid imkânı sağlayan bir otorite meselesinde terkedilmiş görünmektedir.

Bununla beraber yukarıdaki değerlendirme, İbn Tâvûs'un Şii hadis ilmindeki seçkin pozisyonundan herhangi bir şekilde eksiltme yapmaz. İbn Tâvûs'un *Binâü'l-makâle*'si, Şii hadis araştırmalarına tamamıyla yeni bir yön veren ve gerekli bir temel çalışma olup, İbn Tâvûs da İmâmiyye Şiası'nda Usûli hareket içinde bir rehber olarak yeni entelektüel eğilim için enerji sağlayan bir âlim konumunu sürdürür. İbn Tâvûs'un hadis tenkid metodolojisini anlamak, Şii araştırmaların gelişen disiplini içinde önemli bir alanın aydınlatılmasına yardım edecektir.